

КОВАЛЕНКО
Світлана Дмитрівна,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
НААН (м. Київ)

ІДЕОЛОГИ КОЛГОСПНОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ ПРО ПОЯВУ ХАТ-ЛАБОРАТОРІЙ

У статті проаналізовано історіографію питання і встановлено, що радянська система розпочала організацію колгоспної дослідної справи з метою активізації розвитку аграрної науки. Висвітлено доцільність створення хат-лабораторій як основи колгоспної дослідної справи при переході держави на колективне ведення аграрного сектора. Досліджено появу у кожному колгоспі нових структурних одиниць галузевої науки для потреб сільськогосподарського виробництва радянського села у вигляді хат-лабораторій. З'ясовано, що хатам-лабораторіям надавалося сприяння в діяльності на основі Постанови № 165 Народного комісаріату землеробства УСРР від 16 квітня 1934 р. «Про організацію колгоспних хат-лабораторій».

Ключові слова: аграрна наука, сільське господарство, сільськогосподарська дослідна справа, колгоспна дослідна справа, хата-лабораторія, галузь, ідеологи.

В статье проанализировано историографию вопроса и определено, что советская система начала организацию колхозного опытного дела с целью активизации развития аграрной науки. Освещены целесообразность создания хат-лабораторий как основы колхозного опытного дела при переходе государства на коллективное ведение аграрного сектора. Исследовано появление в каждом колхозе новых структурных единиц отраслевой науки для нужд сельскохозяйственного производства советского села в виде хат-лабораторий. Выяснено, что хатам-лабораториям предоставлялось содействие в деятельности на основе Постановления № 165 Народного комиссариата земледелия УССР от 16 апреля 1934 «Об организации колхозных хат-лабораторий».

Ключевые слова: аграрная наука, сельское хозяйство, сельскохозяйственное опытное дело, колхозное опытное дело, хата-лаборатория, отрасль, идеологи.

The article analyzes the historiography of the issue and determined that the Soviet system began organizing collective farm affairs research for the purpose to intensify the development of agricultural science. The article deals with the advisability of creation houses-laboratories as the basis of collective farm research of the case in the transition of the state for the collective conduct of the agricultural sector. Researched in each collective farm emergence of new structural units of the branch of science to the needs of agricultural production of the Soviet countryside in the form of houses-laboratories. It was found that houses-laboratories were given an assistance in activities on the basis of the Resolution number 165 SSR People's Commissariat of Agriculture of 16 April 1934 "On organization of collective houses-laboratories."

Key words: agricultural science, agriculture, agricultural experiment business, collective farm experiment business, house-laboratory, branch, ideologues.

В розвитку аграрної науки у 30-х роках ХХ століття виокремлюється два періоди, які різнилися за принципами і підходами до становлення вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. Перша половина десятиліття пронизана ідеєю академічності на чолі з академіком М. І. Вавиловим, друга – розвитком дослідництва у колгоспній дослідній справі, ініціатором якої був Т. Д. Лисенко.

М. І. Вавилов

Основоположного значення влада надавала тісному зв'язку діяльності науково-дослідних інституцій і станцій з колгоспним і радгоспним виробництвом, у першу чергу з колгоспними хатами-лабораторіями. Успіхи в роботі науково-дослідних установ вимірювалися вмінням їх організувати широку перевірку своїх наукових висновків через колгоспні хати-лабораторії й сприяти останнім у постановці дослідів спостережень у колгоспному виробництві [1, С. 5].

У історіографічній спадщині питання появи та діяльності хат-лабораторій з метою розвитку дослідництва у сільськогосподарській дослідній справі розглядалося у працях В. М. Александрової [8], В. І. Баклан [9], М. І. Вавилова [4], В. А. Вергунова [2, 24], В. Р. Вільямса [5], Ю. Ф. Гомона [10],

М. І. Корніяки [11], Т. Д. Лисенка [3], М. К. Макаренко [12], І. В. Мічуріна [6, 7], Г. В. Пилипець [13, 14], І. Черняєва [15] та ін.

Мета наукової статті автора, проаналізувавши відповідні історичні джерела, визначитися з доцільністю створення хат-лабораторій як фундаменту колгоспної дослідної справи при переході держави на колективне ведення аграрного сектора за підтримки провідних ідеологів колгоспної дослідної справи, відомих вчених – М. І. Вавилова, В. Р. Вільямса, Т. Д. Лисенка та ін.

Як виявилось, невелика кількість працівників науково-дослідних установ протягом 20-х років ХХ століття не мала змоги швидко адаптуватися до потреб колгоспного будівництва. В той час влада максимально налаштовувала економіку на форсовану індустріалізацію для потреб мілітаризації, й мало цікавилася науковими фундаментальними теоретичними розробками на перспективу. Інститутизація науково-організаційної структури сільськогосподарської науки, що розгорнулася наприкінці 20-х років, а на початку 30-х і її академізація, з різних причин ніяк не поліпшувала хазяйнування на селі. Знову ж таки, голод 1932–1933 рр., репресії та різні політичні процеси, наприклад «Спілка Визволення України», не сприяли покращенню ситуації як в науці, так в дослідництві. Не змогли повністю розв'язати існуючі проблеми кадрового і технічного забезпечення, а головне – запропонувати узгоджений механізм співіснування села й міста різні тогочасні постанови партії та уряду. Наслідком ситуації, що склалася, стала всебічна критика партійних органів галузевої науки за її відрив від аграрного виробництва. За підсумком дискусій галузева академія ліквідується у 1934р., а причина ліквідації, на думку Й. В. Сталіна, полягає у буржуазних діях старих фахівців. Тому в розумінні влади постала потреба підготовки нової еліти села типу «кухарку в професори» [16].

Розгортання колгоспної дослідної справи в межах вже, здавалося б, ствердженої вищої форми науково-організаційної структури у вигляді Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук є не лише одним із численних парадоксів радянської доби, а й прикладом адаптації притаманних їй

цінностей типу демократичного централізму до визнаного у цивілізованому світовому співтоваристві класичного поняття – сільськогосподарська дослідна справа [16, С. 118]

Відповідно до Постанови № 165 Народного комісаріату землеробства УСРР від 16 квітня 1934 р. «Про організацію колгоспних хат-лабораторій» за підписом Народного комісара землеробства Н. Скалиги [17] та за ініціативою й підтримкою секретаря ЦК КП(б)У П. П. Постишева в кожному колгоспі з'явилися нові структурні одиниці галузевої науки для потреб сільськогосподарського виробництва радянського села – хати-лабораторії.

Відмічаючи прорахунки галузевої академії щодо майбутнього в сільському господарстві, радянська система, як альтернативу цій структурі, розпочала організацію колгоспної дослідної справи з метою активізації розвитку аграрної науки.

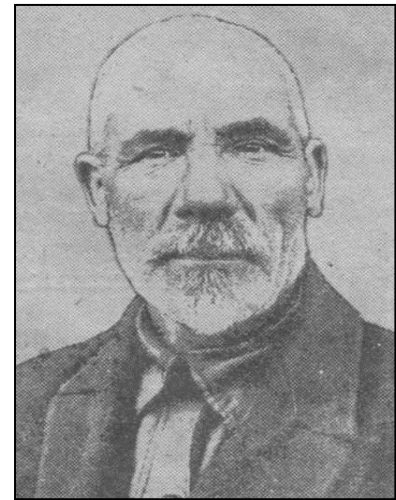

П. П. Постишев

Першою не лише в Україні, а й у СРСР, була хата-лабораторія колгоспу імені Петровського в с. Червонознаменка Кременчуцького району Харківської області на чолі з одним із кращих сількорів, колгоспним дослідником Олексієм Андрійовичем Курносенко. П. П. Постишев особистим листом привітав завідувача з її відкриттям й акцентував увагу на тому, що це справа з великим майбутнім. Крім того, партійний лідер комуністів республіки запевнив, що хатам-лабораторіям будуть допомагати на основі вищевказаної постанови. Пунктом 2 цього регламентуючого документа керівництво справою у Наркомземі УСРР покладалося на заступника Наркома Гонтаря і начальників управлінь, в областях – на завідувачів обласних земельних управлінь. Загальну координацію по Наркомзему поклали на керівника новоствореної спеціальної групи хат-лабораторій Ю. Ф. Гомона. Четвертим пунктом запровадили спецфонд у розмірі 100 000 карбованців для фінансової підтримки розгортання роботи хат-

лабораторій в Україні. Одноразову допомогу для їхнього устаткування передбачалося надавати в сумі від 100 до 1000 карбованців [11, С. 58–59].

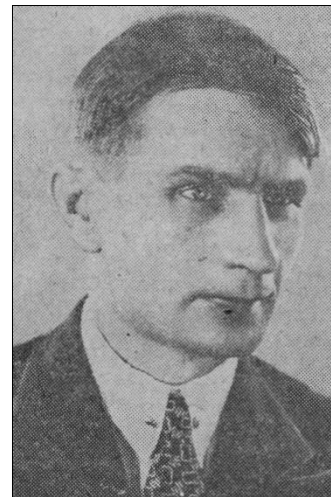
Наступною постановою № 118 від 29 квітня 1934 р. Наркомзем УСРР зобов'язав правління колгоспів призначити завідувачів хат-лабораторій з кращих колгоспників-дослідників, які повинні працювати за сумісництвом у колгоспі й на іншій роботі, «дающей возможность им иметь определенное время для руководства работой хат-лабораторий». Розмір зарплатні встановлювало правління колгоспу за погодженням із райземвідділом і дирекцією МТС. Іншим пунктом цієї постанови було передбачено типові обладнання для хат-лабораторій. «Обкатку» згаданих регламентуючих документів за активної участі Ю. Ф. Гомона пройшли на базі хати-лабораторії О. А. Курносенка. До речі, спеціалізація цього колгоспу була насіннева, де вирощували зернові й овочеві культури [16, С. 121].

О. А. Курносенко

З метою належної організації хат-лабораторій при колгоспах країною прокотилася хвиля різного роду форумів, на яких розглядалися питання у залежності від конкретних обставин кожного визначеного випадку. Виступивши з промовою про появу хат-лабораторій на II обласній конференції сількорів Харківщини у березні 1934 р., П. П. Постишев вперше сформулював основні завдання нового осередку дослідництва [18, С. 10,], а на Першому зльоті організаторів і завідуючих хатами-лабораторіями колгоспів Кременчуцької області у 1934 р. йшлося, що «хата-лаборатория должна быть опытной станцией колхоза, непосредственно помогая колхозу в его борьбе за высокие урожаи, за повышение животноводчества, за культурное хозяйство, за овладение каждым колхозником высот агротехники» [19, С. 5–6].

Однак певна недовіра з боку переважної більшості селян і особливо вчених не тільки до перспектив колгоспної дослідної справи, а й взагалі щодо її розгортання спонукала П. П. Постишева безпосередньо звернутися до визнаних у країні академіків-аграріїв [16, С. 122–123]. Усі, до кого звернувся Постишев, не лише його підтримали, а й через провідні друковані засоби висловилися за «світле майбутнє починання». Серед них, крім Т. Д. Лисенка, були В. Р. Вільямс [20], І. В. Мічурін [6, 7] і навіть М. І. Вавилов [4]. Їхні статті–звернення до селянства України друкував спеціально створений у 1935 році масовий науково-популярний колгоспний журнал Наркомзему УРСР «Хата–лабораторія».

Т. Д. Лисенко

В той час пронизаний духом розбудови світлого соціалістичного майбутнього задля збагачення сільськогосподарської науки всім галузевим науково-дослідним інститутам і дослідним станціям ставилося першочергове завдання допомагати у всіх починаннях хат-лабораторій й керувати ними за прикладом академіка Т. Д. Лисенка, який був завідувачем зразкової хати-лабораторії від колгоспу «Більшовицька праця» Карлівського району Харківської області.) [21] – теоретика колгоспної дослідної справи. На думку вченого, саме у колгоспах і радгоспах можливо втілювати найкращі досягнення світової агронауки і практики, відразу ж використовуючи їх на новостворених багаточисельних науково-дослідних станціях, інститутах та в хатах-лабораторіях. Так, основне завдання всієї науково-дослідної мережі й хат-лабораторій включно полягає у конкретній розробці й оцінці як відомих агроприймів, так і нових, пристосованих до конкретного району, колгоспу чи радгоспу. Т. Д. Лисенко вважав, що тільки у тісному ланцюжку з хатами-лабораторіями науково-дослідні установи прискорять розвиток аграрної науки [3, С. 201]. І дійсно, саме в них стали вирішуватися питання застосування добрив, поливу, боротьби зі шкідниками, виведення чистих сортів та ін. А вже через кілька років після їх появи колгоспники були ще більше зацікавлені у

своїй праці, адже вже відмічалася певна їхня озброєність знаннями і передовою технікою, що вплинуло на покращення сільськогосподарського процесу, збільшення врожаїв [22].

Радянський ґрунтознавець-агроном, один із основоположників агрономічного ґрунтознавства, академік Василь Робертович Вільямс теж підтримував появу та розвиток колгоспної дослідної справи, в т. ч. й появу хат-лабораторій. Він наголошував на позитивному впливі соціалістичних умов усупільненої праці, які підвели виробників до узагальнення накопиченого досвіду, синтезу і формування основних законів виробництва. Однак, разом з цим, розумів, що високої продуктивності праці станом на середину 30-х рр. ХХ ст. ще не досягнуто. Він вважав, що хати-лабораторії повинні були працювати й на підтримку стаханівського руху, який тоді набирив обертів [5, С. 152–153].

В. Р. Вільямс

До речі, існувала думка керівників виробництва, які не погоджувалися із роллю хат-лабораторій як аналогів фабрично-заводських контрольних лабораторій, дещо перебільшуючи їхню значимість і повноваження [5, С. 153]. Академік В. Р. Вільямс, підтримуючи ж діяльність хат-лабораторій, вважав, що кожна така хата повинна мати дослідне поле 20–30 га та бути забезпеченою відповідним виробничим обладнанням задля незалежності від сезонних робіт в колгоспі чи радгоспі. На його думку, роботу слід було організовувати у тісному взаємозв'язку з населенням, тому мали проводитися по вихідних днях спеціальні екскурсії на дослідні поля групами по 20 осіб. Хата-лабораторія повинна була перетворитися на центр контролю якості матеріалів виробництва та продукції сільськогосподарського підприємства й мати відповідне обладнання (кілька комплектів). Перший з комплектів – загальний, для перевірки якості насіння, добрив, структурності ґрунту і т.д., другий – спеціальний, залежно від спеціалізації колгоспу, радгоспу, МТС (зокрема вони

зовсім різні у колгоспах з вирощування зерна, бавовняних, каучукових, бурякових культур і т. д.) [5, С. 154].

Враховуючи накопичений понад трирічний досвід, у середині 1937 року Наркоземсправ УРСР видав спеціальне «Положення про колгоспну хату-лабораторію» [23], де, поряд з іншим, було конкретно сформульовано мету їх створення і завдання. Перший пункт називав хати-лабораторії «первинною формою організації ініціативи на боротьбу за агрокультуру...». П'ятий пункт вміщував інформацію, що за хатою-лабораторією закріплювалося окреме приміщення, що мало дві-три кімнати, а восьмий – зобов'язував мати дослідну ділянку розміром 0,5-1,0 га. До речі, план і схему дослідних робіт визначав завідувач з участю активістів хат-лабораторій, бригадирів виробничих бригад, колгоспників –дослідників, стахановців, з допомогою агрономів і працівників науково-дослідних інститутів та станцій. Складений план роботи розглядали на активі хати-лабораторії, потім затверджували на правлінні та загальних зборах колгоспників. Оплата праці керівників первинних осередків колгоспної дослідної справи передбачалася в розмірі 10 трудовнів на місяць. Звітування щоквартальне на правлінні та двічі на рік перед зборами [16, С. 122, С. 186–187].

Слід наголосити, що за підрахунками керівника Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, професора В. А. Вергунова на 1 січня 1936 р. налічувалося 9 607 хат-лабораторій різного агрозоотехспрямування відносно до 27 395 колгоспів [24], тобто вони діяли у 32 % колгоспів України. Враховуючи реальні тогочасні можливості, це досить значний відсоток. На згаданий час вони виконали поставлені П. П. Постишевим два основних завдання. Після його загибелі хати-лабораторії втратили достатньо високий рівень державної підтримки. На тлі дедалі більших творчих успіхів вітчизняних учених, які представляли класичну сільськогосподарську дослідну справу, після 1938 року колгоспна дослідна справа розвивається на ентузіазмі окремих колгоспників, правлінь колгоспів або МТС і земельних органів. Врешті-решт, чергова спроба

влади «поставити на місце» вітчизняну галузеву науку знову закінчилася нічим. Мікроділяночні успіхи хат-лабораторій не змогли підмінити науково обґрунтовану теорію і практику ведення сільського господарства в країні для потреб колективного господарювання, коли почали впроваджувати системи землеробства у природно-кліматичних зонах країни [16, С. 129].

Таким чином, хати-лабораторії стали основою одного з феноменів радянської доби – колгоспної дослідної справи, яка була зумовлена переходом країни на колективне ведення аграрного сектору держави наприкінці 20-х років минулого століття. Низка різних чинників на фоні голоду 1932–1933 років фактично зруйнували діяльність науково-організаційної структури – галузевої академії як фактору наукового забезпечення подальшого розвитку сільського господарства. Тому у 1934 році, радянська система висуває альтернативу – колгоспна дослідна справа, яка мала забезпечувати розвиток сільськогосподарського виробництва за нових соціально-економічних умов, максимально швидко сприяти зростаючій мілітаризації країни за рахунок імпорту сільськогосподарської продукції.

Список використаних джерел

1. Від укладачів // Державне регулювання сільськогосподарської науки в УСРР / УРСР у 1935–1940 роках : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, ЦДАВО України, ЦДАГО України ; уклад. : В. А. Вергунов, В. І. Кучер, О. О. Черниш, А. С. Білоцерківська, Н. П. Коваленко, Н. В. Маковська, О. В. Бажан ; за заг. ред. Я. М. Гадзала ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 474 с. – (Сер. «Аграрна наука в особах, документах, бібліографії» ; кн. 88).

2. *Вергунов В. А.* Полтавське дослідне поле : становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К., 2009. – 220 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 28).

3. *Лысенко Т. Д.* Колхозные хаты-лаборатории и агронаука (1937) / Т. Д. Лысенко // Агробиология. Работы по вопросам генетики, селекции и семеноводства. – М. : Гос. изд-во сел. хоз. лит-ры, 1952. – С. 201–220.

4. *Вавилов М. І.* Багато невідкладної і важливої роботи / М. І. Вавилов // Хата-лабораторія : масов. наук.-попул. колгосп. журн. / НКЗС УРСР. – К., 1936. – № 2. – С. 13–15.

5. *Вильямс В. Р.* Избранные сочинения / В. Р. Вильямс ; ред. В. П. Бушинский. — Т. 1 : Работы по почвоведению (1898–1931). М. : Изд-во АН СССР, 1950.— 791 с.

6. *Мічурін І. В.* Бойові питання українського плідівництва / І. В. Мічурін // Хата-лабораторія : масов. наук.-попул. колгосп. журн. / НКЗС УРСР. — К., 1936. — № 2. — С. 13–15.

7. *Мічурін І. В.* До активу хат-лабораторій УСРР / І. В. Мічурін // Хата-лабораторія : масов. наук.-попул. колгосп. журн. / НКЗС УРСР. — К., 1935. — № 2-3 (квіт.-трав.). — С. 17–18.

8. *Александрова В. М.* На допомогу хатам-лабораторіям : інструкція до проведення аналізів отрут і мінеральних добрив / В. М. Александрова ; Одеський обл. д-м агрокультури. — Одеса, 1938. — 32 с.

9. *Баклан В. І.* Поради колгоспним хатам-лабораторіям про збирання, зберігання й використання місцевих добрив / В. І. Баклан, М. С. Жуков, І. М. Нікіфоров ; Чернігівська обл. с.-г. дослід. ст.; Відділ колгосп. дослідництва ; за ред. П. М. Литвиненка. — Носівка, 1936. — Вип. 128. — 30 с.

10. *Гомон Ю.* Хата-лаборатория в колхозе / Ю. Гомон ; НКЗ УССР. — Х. : Укрсельхозгиз, 1934. — 70 с.

11. *Корніяка М. І.* Досліди з озиминою для хат-лабораторій Чернігівщини / М. І. Корніяка, І. М. Нікіфоров ; Чернігівська (Носівська) обл. с.-г. наук.-досл. ст. — Носівка, 1937. — Вип. 130. — 14 с.

12. *Макаренко М. К.* Організація та впровадження фенологічних спостережень хатами-лабораторіями / М. К. Макаренко ; НКЗС УРСР, Група хат-лабораторій. — 2-е вид., доп. і випр. — К. ; Х. : Держвидав колгосп. і радгосп. л-ри УРСР, 1937. — 52 с.

13. *Пилипець Г. В.* Підсумки дослідів хат-лабораторій та вивчення агротехніки цукрових буряків в колгоспах Київської області за 1935 рік / Г. В. Полинєць ; за ред. В. Ф. Старченка, О. М. Надеждіна ; НКЗС УРСР, ВНДІ бурякового рільництва ; Київське обл. земел. Управління, Київська (Миронівська) с.-г. дослід. ст. — К. ; Х. : Держвидав колгосп. і радгосп. л-ри УРСР, 1936. — 75 с. : табл.

14. *Пилипець Г. В.* Програма дослідної роботи хат-лабораторій Київської області по буряківництву на 1937 рік / Г. В. Пилипець, А. А. Розендорн, Л. Б. Саксаганський ; за ред. В. Ф. Старченка, О. М. Надеждіна ; НКЗС УРСР, ВНДІ бурякового рільництва ; Київська (Миронівська) обл. с.-г. дослід. ст. — К. ; Х. : Держвидав колгосп. і радгосп. л-ри УРСР, 1937. — 82 с.

15. *Черняєв І.* Методи І. В. Мічуріна — в хати-лабораторії : посіб. по селекції садових рослин для хат-лабораторій і мічурінських гуртків / І. Черняєв. — К. ; Х. : Держвидав. Колгосп. і радгосп. л-ри УРСР, 1936. — 53 с. : бібліогр; схеми.

16. *Т. Д. Лисенко* та колгоспна дослідна справа в Україні другої половини 30-х років ХХ ст. // Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле : становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В. А. Вергунов ;

УААН, ДНСГБ. – К., 2009. – С. 116–131. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 28).

17. *Об организации колхозных хат-лабораторий* : Постановление № 165 Народного комиссариата земледелия УССР от 16 апреля 1934 г. // Гомон Ю. Хата-лаборатория в колхозе / Ю. Гомон ; Народный комиссариат земледелия УССР. – Х. : Укрсельхозгиз, 1934. – С. 58–59.

18. *От издательства* // Гомон Ю. Хата-лаборатория в колхозе / Ю. Гомон ; Народный комиссариат земледелия УССР. – Х. : Укрсельхозгиз, 1934. – С. 10.

19. [*Приветствие тов. Постышеву от первого слета организаторов и заведующих хат-лабораторий Кременчугского района*] // Гомон Ю. Хата-лаборатория в колхозе / Ю. Гомон ; Народный комиссариат земледелия УССР. – Х. : Укрсельхозгиз, 1934. – С. 5–6.

20. *Вільямс В. Р.* Взяти правильний вибір / В. Р. Вільямс // Хата-лабораторія : масов. наук.-попул. колгосп. журн. / НКЗС УРСР. – К., 1935. – № 2-3 (квіт.-трав.). – С. 9–10.

21. *Краці* – на виставку // Хата-лабораторія : масов.-наук.-попул. колгосп. журн. / НКЗС УРСР. – 1937. – № 4 (квіт.). – С. 61.

22. *Комаров В.* Предисловие [6 янв. 1937 г.] / В. Комаров // Тимирязев К. А. Дарвинизм и селекция. Избранные статьи : сборник / К. А. Тимирязев ; под ред. В. Л. Комарова. – М. ; Л. : ОГИЗ – СЕЛЬХОЗГИЗ, 1937. – С. 5–6.

23. *Положення про колгоспну хату-лабораторію* // Хата-лабораторія : масов. наук.-попул. колгосп. журн. / НКЗС УРСР. – К., 1937. – № 2. – С. 37–39.

24. *Вергунов В. А.* Колгоспна дослідна справа : з історії виникнення / В. А. Вергунов // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / Відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2007. – Вип. 32. – С. 21–33.